

Arne Blomberg:

De tidiga spelmanstävlingarna

Den första spelmanstävlingen på Gesunda 1906 kan ses som den svenska spelmanns rörelsens födelse-datum. Den följdes av en rad liknande tävlingar i Sverige och i Finlands svenskbygder och den första sörmländska tävlingen hölls på Orrestabacken i Flen 1910.

Intresset för vår folkliga kultur var stort under 1800-talet. Götiska förbundets medlemmar svarade för ett viktigt eget uppteckningsarbete och stimulerade andra att ta vid. Den första folkmusikutgåvan Traditioner af Svenska Folk-Dansar utgavs 1814-15 och i Sörmland blev A.G. Rosenberg den förste store upptecknaren. I slutet av seklet publicerades en hel del låtar och Nils Andersson hade börjat sin upptecknargärning. Det var melodierna – uttrycket för folksjälen – som man var ute efter och de skulle gärna anpassas för salongerna, Rosenberg publicerar sina uppteckningar satta för piano. Spelmannen själv var inte intressant, men fick så småningom sin debut genom att Skölds Anders från Rättvik anställdes på Skansen i Stockholm 1892 för att svara för musiken till folkdanserna. Två år senare fick han sällskap av Fredrik Hult i Molkom och då började man även med låtspel som ren musikunderhållning.

Den gamla spelmannsmusiken hade i praktiken förlorat sin funktion i samhället. Modernare instrument hade ersatt fiol och nyckelharpa och samma sak var det med fäbodmusiken – hornblåsandet behövdes inte längre. Detta är bakgrunden till Anders Zorns initiativ till en tävling för hornblåsare och spelmän på Gesundaberget den 1 september 1906. Han hade under en resa i Dalarna år 1905 saknat de hornlåtar han tidigare hört ljuda från fäbodarna. Det visade sig att konsten att blåsa horn var på väg att försvinna. Tävlingen utlystes i Mora Tidning. 32 spelmän fördelade på fiol, kohorn och bockhorn, anmälde sig. Arrangemanget var enkelt men uppmärksammades stort. DN skrev:

Vid middagstiden kom Zorn, klädd i Moradräkt, roende i sin långa kyrkbåt och omgiven av en massa spelmän och kullor. Han hade också med sig två prisdomare, stadsnotarien Andersson från Lund och kand. Romsson från Mora. Zorn själv var tredje man i prisnämnden.

Hela skaran av spelmän, allmogen och de många turisterna tågade nu upp för bergssluttningen. På en öppen plats mitt i skogen gjordes halt, en gammal höskrinna kördes fram och blev tribunen, kring vilken allt folket lägrade sig. Prisdomarnas hedersplatser utgjordes av tre kullerstenar, som rullats fram. Och så började tävlingen.

De gamla låtarna dominerade, men även mera moderna saker hördes. Ryss-Anna från Sollerön t.ex. blåste tämligen oklanderligt Napoleons marsch över Alperna. Men den låten är ej tillräckligt gammal, sa' Zorn och RyssAnna kom inte med bland pristagarna.

Det var mest oxhorn som användes, och man måste förvåna sig över hur mångskiftande låtar som kunde framlockas på detta enkla instrument. Oxhorn är för övrigt särdeles tungblåst, och särskilt kvinnorna använda därför ofta bockhorn, som är betydligt lättare att hantera. De horn, som användes vid tävlingen, voro i allmänhet ett eller ett par hundra år gamla. Numera är hornblåsningen nästan utdöd i Dalarna. Det yngre släktet kan inte hantera hornen – kanske ha de svagare lungor än förfäderna. Av de tävlande berättade en kvinna, att hon ej tagit i ett horn på 40 år. Då Zorn utlyste sin tävlan letade hon fram sitt gamla horn och övade upp sin talang.

Efter hornblåsarna kommo fiolisterna, 16 man högt. Där fanns många av Dalarnas mest kända spelmän. Timas Hans Hansson, Öre och Isak Anders Persson i Älfdalen spelte flera härliga polskor och skänklåtar. Den senares polskor erinrade mycket om de norska springlekarna, och det är inte omöjligt att det är från Norge han fått sina bästa låtar. Skänklåtarna äro något säreget för det gamla Dalom. De spelades på bröllop, sedan man »dansat bruden i taket». Då gingo brud och brudgum runt till gästerna och bjödo brännvin ur en stor skål eller kann. Därvid var det sed att gästerna läto ett eller flera mynt falla ner i brännvinsskålen. Därav namnet skänklåt.

Det är Zorns mening att småningom plocka fram de gamla låtarna, som undanträngts av dragspelet. Han var mycket belåten med tävlingen (som torde kostat honom vackra slantar, då han ensam ansvarar för alla omkostnaderna) och kommer att nästa midsommar arrangera en liknande kraftmätning, då på någon annan plats i Mora.

Efter prisutdelningen uppträdde de många spelmännen och fröjdade publiken med sina låtar. Från hornblåsarna, som dragit uppåt berget, skallade locktonerna utöver nejden och hördes långt utöver Siljan, när man i den stilla kvällen ångade mot Rättvik och hemåt.

Första priset i hornblåsning vanns av N. H. Halvarsson från Malung och Timas Hans Hansson från Öre blev första pristagare i fiolspel. Arrangemanget var en succé och liknande tävlingar anordnades kommande år på en rad platser. I Mora, dit Zorn återigen inbjöd Dalarnas hornblåsare och spelmän fick tävlingen ett visst drag av upprepning. På övriga orter, i synnerhet i Lund, Göteborg och Sundsvall, där de största tävlingarna hölls, verkade samlingen av spelmän och presentationen av de gamla låtarna med nyhetens hela styrka. Under 1907 nåddes även svenska Finland av den nyfödda spelmanns rörelsen genom att en tävling anordnades i Helsingfors av den nybildade föreningen Brage. Förslagsställare var den finlandssvenske upptecknaren - sedermera professorn - Otto Andersson.

Spelmanstävlingen i Helsingfors förtjänar ett särskilt omnämmande som födelseplats för allspelet. Otto Andersson har själv beskrivit detta:

Tävlingen hölls i Nyländska nationshuset och blev en stor framgång. Den hade i huvudsak samma förlopp som tävlingarna i Sverige med undantag av en väsentlig och mycket uppskattad avvikelse. Efter den egentliga tävlingen sammanförde jag alla deltagare uppe på estraden, stämde fiolerna i samma tonhöjd - stämningarna var ännu vid denna första sammankomst mycket olika - och anförde några av de låtar, som jag visste att alla eller så gott som alla hade på sin repertoar. Somliga spelade primstämman och andra sekunderade; det blev en "allmogeorkester", sådan man icke hört förut.

Flen 1910

Tävlingssidén spreds under de kommande åren och den första sörmländska spelmanstävlingen anordnades 1910 på Flens gamla marknadsplats, Orrestabacken. Nu var inte Zorn med, utan en enda man - redaktör E. Gombrii - stod för arrangemanget. Troligen var detta orsaken till att somliga tyckte att tävlingen hade karaktär av geschäft (DN). Prisenämnden bestod av musikrecensenten i Dagens Nyheter, Victor Hellström, herr Edvard Kjellgren från Söderköping samt herr A. Engdahl, Nordiska museets representant, som var närvarande för att utvälja spelmän som skulle inbjudas till den kommande riksspelmansstämman i Stockholm.

Tävlingen var förhållandevis stor med 39 deltagande spelmän och spelskickligheten varierade. Södermanlands Nyheter skriver att *mycket var vackert, verkligen vackert, men mången hade nog tyvärr låtit sig påverkas av slagdänge-musiken från dragspelen*. Svenska Dagbladet anmärkte att *flertalet spelade ju inte så särdeles märkvärdigt, men de gjorde ändå intryck. --- Där skymtade en ande som i all kulturfattigdom hållit sig upprätt för att den haft en fiolstråke att stödja sig på och strängalåt att marschera efter. Det är mest gripande att se dessa bondbarder spela. Och man ser dem utan medlidande, även då de äro rätt klena i sin konst. De gå i alla fall upp i den. Den ene står som en staty, dödsdyster och orörlig, den andre stampar med foten, svänger med stråken, kastar med huvudet och himlar med ögonen mot solen - kort sagt har alla möjliga hyss för sig. Men han är ingen klovn. Man skall vara mycket klen psykolog för att rangera honom på den bänken*.

Anders Andersson, Lästringe och Axel Wester, Vingåker vann första pris i respektive klass. C.O. Rosén fick extrapris för spel på nyckelharpa (han var född i Stigtomta, men hade arbetat vid Strömsbergs bruk i Uppland, där han lärde spela). Se vidare Södermanlands Nyheter's artikel!

Södermanlands Nyheter den 25 juli 1910

SPELMANSTÄFLINGEN I FLEN ägde rum i går inför 1.000 åhörare

Fiolmusiken, vår vackraste och äldsta musik, har, som det velat synas, under de senaste årtiondena mer och mer undanträngts af dragspelen med dess parodi på verklig musik. Den musiken kom hit från Tyskland och naturligtvis blef den bland folkets breda lager genast populär, därför att den var utländsk. Den härliga gamla fiolmusiken trängdes som sagdt undan och den skulle kanske också till större delen försvinna inom ytterligare några tiotal år, om ej något gjordes för att bibehålla densamma.

Idén att anordna spelmanstävlingar är icke alldeles ny, men dock ej så gammal. Detta sätt är också utan tvifvel det riktiga för att väcka till lif fiolmusiken och för att få reda på våra gamla vackra låtar. För Sörmland är dock tävlingar för fiolspelare något nytt. Tävlingen i Flen igår visade dock att idén omfattades med det allra lifligaste intresse, och arrangören af tävlingen, redaktör E. Gombrii har verkligen gjort sig förtjänt af ett tack för det utmärkta initiativet. Det visade sig ock, att det inom vårt fagra län finnes ett ej obetydligt antal fiolspelare, något som man ej trott då man vet att många gått bort och ingen tagit upp deras fejl. Ej mindre än 45 spelmän, alla utom tre, fiolspelare, anmälde sig, och få af dem uteblefvo.

Allmänheten visade också ett lifligt intresse, ity att den vackra Orrestabacken vid tävlingarnas början var befolkad af minst 1.000 personer. Från tribunen invid stora flugsvampen från hertiginnsans sommarmarknad fick man nu höra spelmännen, som hvar och en först fick utföra ett stycke. Detta drog öfver två timmar, och då den stora skaran spelmän slutat tog man sig en rast. Sedan kommo de som prisdömararna ansett bäst, ett ej obetydligt antal äfven de, och spelade en eller ett par bitar hvar. Man fick höra allt möjligt. Sprittande glad dansmusik och veka melankoliska låtar.

Mycket var vackert, verkligen vackert, men mången hade nog tyvärr låtit sig påverkas af slagdänge-musiken från dragspelen. Mången spelman skördade kraftiga applåder, men många vackra låtar blefvo ej tillfullo uppskattade. Till slut uppträdde några spelmän i ett par omgångar tillsammans, och man får erkänna att deras samspel var utmärkt i betraktande af att ingen öfning däri förekommit.

Efter denna musik som slutnummer förrättades prisutdelning. Prisenämnden utgjordes af komminister Axel Engdahl, Lästringe, Dagens Nyheter's musikrecensent hr Hellström samt herr Edv. Kjellgren. Första priset för de äldre spelmännen tillföll 59-åriga förre kyrkovärden A. Andersson från Ingmundsta i Lästringe. Andra pris fick 70-åriga A.P. Gustafsson, Groptorp, Dunker. Den förre erhöill 20 och den senare 10 kronor. 3:e pris, 8 kronor, eröfrades af 67-åriga blinde I.A. Gustafsson, Kjula.

I tävling för yngre spelmän eröfrades pris af följande: 1:a pr. Axel Vester, V. Vingåker, 20 kr, 2:a pr. A. Boström, Flodafors, 10 kr, 3:e pr. A. Eriksson, Ärila, 8 kr, och 4:e pr. G. Karlsson, Väderbrunn, 5 kr.

Dessutom utdelades följande extra pris: C.O. Rosén, Öija Flen, 10 kr för musik å nyckelharpa, den enda som var representerad å tävlingen, N. Gustafsson, Katrineholm, 9 år, 5 kr, G. Larsson, d:o, likaledes 9 år, 5 kr, samt K. E. Nilsson, Hultstugan, Bergshammar, 10 år, 5 kr. 20 andra spelmän erhöillo reseersättning.

Å tävlingen vore endast en klarinett och en flöjt representerade.